

KRONIEK

Kapel op de Appelmarkt

- ➕ Nieuw standaardwerk geschiedenis ➕ Historische kostuums
- ➕ Wandeling 'Monumentaal Amersfoort' ➕ Het A'foort Boek

Onbekende kapel

De gemeente wil op de Appelmarkt ondergrondse afvalcontainers plaatsen en het plein herinrichten. Dit biedt het Centrum voor Archeologie de gelegenheid onderzoek uit te voeren in één van de oudste delen van middeleeuws Amersfoort. En zo is een 15de-eeuwse kapel ontdekt die tot dusver totaal niet bekend was.

door **MATTIJS WIJKER**

In december 2008 is al een klein gedeelte van het plein opgegraven, waarbij funderingen van huizen uit de 14e- tot in de 16e eeuw zijn aangetroffen (zie *Kroniek* maart 2009, pp. 26-27). Halverwege mei van dit jaar is begonnen met het tweede deel van het onderzoek. Allereerst is een strook van 20 meter lang en 6 meter breed onderzocht, aan de oostzijde van het plein. De archeologische sporen werden ook hier direct onder de bestrating aangetroffen, net als in het deel dat in december is opgegraven. Het gaat hierbij om de funderingen van verschillende gebouwen. Op de hoek van de Appelmarkt met de Groenmarkt heeft in de 16e eeuw een klein huis gestaan, waarvan de funderingen zijn teruggevonden. Ook is een bakstenen vloer bewaard gebleven, afgedekt door een dikke brandlaag. Deze komt overeen met de brand-

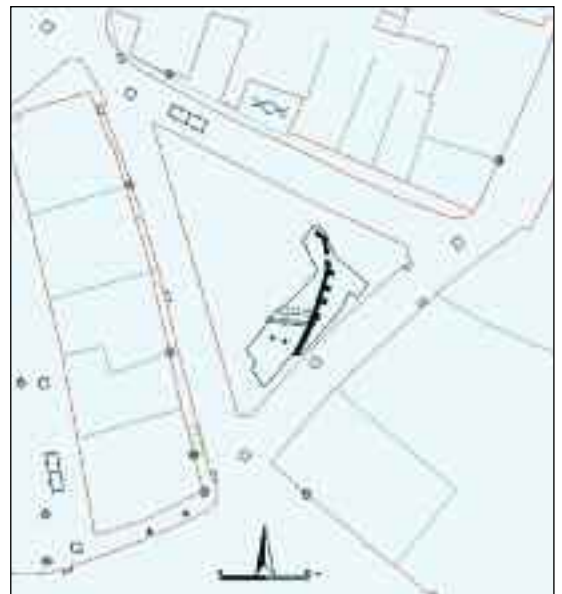
Rechts: Opgravings-tekening met in zwart aangegeven de muurrestanten van de kapel. Onder: Aartsbisschop van Utrecht monseigneur Wim Eijk, burgemeester Albertine van Vliet en wethouder Ruud Luchtenveld bezoeken de opgraving aan de vooravond van de 750ste verjaardag van de stad.

laag die tijdens de opgraving in december is aangetroffen. In de 16e eeuw komt uiteindelijk een einde aan de bebouwing op de Appelmarkt en wordt het een plein zoals we het nu ook kennen.

KAPEL

Er zijn verder nog een aantal zeer interessante vondsten gedaan, die een belangrijke aanvulling vormen op de geschiedenis van Amersfoort. De mooiste vondst bestaat

uit de fundering van een groot gebouw uit omstreeks 1400-1450. De voorlopige conclusie is dat het om de restanten van een kapel gaat. Vooralsnog zijn alleen de oostmuur en een gedeelte van de noordmuur opgegraven. Hoe het gebouw er oorspronkelijk uit heeft gezien is nog niet duidelijk. De plattegrond is nog niet compleet; er moet nog een deel van de Appelmarkt worden opgegraven. Toch is wel duidelijk dat het hier om de funderingen van een imposant gebouw gaat en niet van een gewoon huis. De muur is voor Amersfoortse begrippen breed, althans breder dan bij gemiddelde huizen in deze periode

op de Appelmarkt

het geval was. Bovendien is de fundering om de 1,5 meter extra verstevigd met een steunbeer. Een steunbeer is een tegen een muur gebouwde stenen verticale constructie, die voor het opvangen van de zijdelingse druk dient.

De noordmuur maakt een flauwe bocht en heeft verschillende knikken, die duiden op een veelhoekige koorafsluiting. De breedte van de muur, het koordeel en de steunberen (in de oostmuur alleen al hebben er zes gezeten) geven aan dat het gebouw oorspronkelijk groot en hoog zal zijn geweest.

Uit geen van de bekende bronnen blijkt overigens dat er ooit een kapel op de Appelmarkt heeft gestaan. Momenteel onderzoeken we het middendeel van het plein en hopen we restanten van de westelijke kapelmuur aan te treffen.

BESTRATING

Direct ten oosten van één van de steunberen zijn de restanten van een bakstenen afvoergoot en natuurstenen plaveisel gevonden. De goot en plaveisel hebben parallel

Opgraving op de Appelmarkt met middeleeuwse kapelmuur (foto: Amersfoortse Courant/Ronald Kersten).

Mattijs Wijker is projectarcheoloog bij het Centrum voor Archeologie.

aan de kapel gelopen en duiden erop dat hier in de 14/15e eeuw al bestrating lag! Dit is in deze periode zeker niet gebruikelijk in Amersfoort.

16e EEUW

Het is nog niet duidelijk wanneer de kapel buiten gebruik raakte. Daarna zijn de funderingen gedeeltelijk hergebruikt voor een tuinmuur. Dit is een beeld dat wordt bevestigd door de 16e-eeuwse stadsplattegrond van Braun en Hogenberg. Ten oosten van de tuinmuur vonden wij een stoep, die uit op zijn kant staande bakstenen bestond. Verder diverse goten en restanten van verschillende plaveisels.

De tuinmuur heeft vermoedelijk de hele Appelmarkt omsloten, inclusief de 16e-eeuwse huizen die op het plein hebben gestaan. De reden hiervoor kan waarschijnlijk worden gevonden in het feit dat de Appelmarkt tot de *immuneiteit* (eigen rechtsgebied) van het kapittel van Sint Joris hoorde, samen met o.a. de Papehofstede. Op deze manier werd het terrein van stedelijk Amersfoort gescheiden.

Het onderzoek concentreert zich momenteel op het middendeel van de Appelmarkt. Tot op de heden is de westelijke kapelmuur niet gevonden. Wel worden er iedere dag nieuwe vondsten gedaan, groot en klein, die een nieuw licht werpen op de historie van de Appelmarkt en daarmee van Amersfoort.

OPEN MONUMENTENDAG

Het gedeelte parallel aan de Kerkstraat, waar de kapelmuur zichtbaar is gevonden, is tijdelijk dicht gegooid om zo de funderingen te beschermen tegen verval. Uiteindelijk zullen ze rondom Open Monumentendag (12-13 september) weer zichtbaar zijn voor het publiek. Op beide dagen zal het publiek uitleg van de stadsarcheologen krijgen.

NAGEKOMEN MEDEDELING

Bij het ter perse gaan van deze *Kroniek* is tijdens de voortgang van het onderzoek op de Appelmarkt gebleken dat de gevonden muurresten niet kunnen behoren aan een kapel. In de volgende *Kroniek* hopen de archeologen over de werkelijke betekenis van de muren te berichten.

Uit de lijst gestapt

De Oudheidkundige Vereniging Flehite kan terugkijken op een geslaagd evenement. De kostuumshow Historisch Amersfoort 750 op zondag 21 juni was een daverend succes. De vorsten en vorstinnen leken zo 'uit de lijst gestapt'. De kostuums zijn vervaardigd door de Stichting Oud-Oranje. Waar haalt die haar kennis en inspiratie vandaan?

door **YVONNE TANKE**

De Stichting Oud-Oranje maakt replica's van historische kostuums met als doel ze te showen. Originele kledingstukken kunnen om conservatorische redenen niet worden gebruikt. De stichting maakt de kostuums in detail na, maar het zijn geen exacte replica's. Oud-Oranje maakt gebruik van moderne materialen en technieken, omdat de toepassing van technieken van vroeger (zoals veel *reenactmentgroepen* doen) voor showkleding niet haalbaar is. De stichting streeft er wel naar om de historische juistheid zoveel mogelijk te benaderen. In ieder geval voor het oog: het kostuum moet er historisch verantwoord uit zien.

Omdat textiel een vergankelijk materiaal is, zijn er weinig originele kledingstukken bewaard gebleven. De oudste daten meestal uit de achttiende eeuw. De kennis en inspiratie haalt de stichting dan ook vooral uit prenten

Rechts: Mechteld Karmans (foto: Hedzer Loonstra).

Onder: Johan van Oldenbarnevelt en Maria van Utrecht (foto: Frits van Dijk).

ten en schilderijen. Koningen, koninginnen, staatshoofden of andere machtige en welvarende mensen lieten zich gedetailleerd portretteren. Daarnaast doet de stichting archiefonderzoek. Een probleem daarbij is dat veel beeldmateriaal niet betrouwbaar is. 'Bij een bekend his-

torisch personage als Johan van Oldenbarnevelt moesten we oppassen,' licht Else Gerritsen van de Stichting Oud-Oranje toe. 'Veel prenten uit negentiende-eeuwse boeken zijn vrije interpretaties. Net als wij hadden ook deze tekenaars de gegevens over kleding niet uit de eerste hand.' De kleding van middeleeuwse personages is eveneens ontleend aan schilderijen. Else: 'Dit zijn meestal Bijbelse voorstellingen, waarin de personages worden weergegeven in kleding uit de tijd van de schilder.'

DE AMERSFOORTERS

In de show liep een aantal bekende historische Amersfoorters mee. Hun kostuums werden gemaakt door Louis

Scheffer, Else Gerritsen en Jannie Moek. De pruiken zijn vervaardigd door Robert Braam. Slechts van enkele Amersfoorters is een gedetailleerde afbeelding bewaard gebleven. Voor de anderen moest naar een compromis worden gezocht.

DUIVELSOREN EN HELLEVENSTERS

Van Mechteld Karmans (ca. 1350) is geen portret bekend. Ze is als Amersfoortse alleen bekend als 'dochter van eerbare ouders, rijk van tijdelijke goederen en tot roeping Gods gekomen' en als aanhangster van de Moderne Devotie. 'We wilden haar laten zien in haar rijke, wereldse dracht, dus voordat ze non werd. In de show draagt ze een breed gehoornrd hoofddekseel. Rijke vrouwen droegen dat in die tijd en het werd *duivelsoren* genoemd. De ruim uitgesneden armsgaten van het bovenkleed stonden bekend als *hellevensters*. Via het armsgat was het strakke onderkleed met de welvingen van het vrouwenlichaam te zien en dat was gelijk aan een blik in de hel. Zo hebben we met dit personage kunnen laten zien dat de kerk destijds een moraliserende invloed had op het uiterlijk van vrouwen.'

VLEUGELMUTS EN VLIAGERJAS

Maria van Utrecht (ca. 1551-1629) was de echtgenote van Oldenbarnevelt. Van haar bestaat een portret uit 1615, waarop zij staat afgebeeld in een typisch Hollands-barok kostuum met vliegerjas, molensteenkraag en vleugelmuts. Else: 'Een vleugelmuts heeft een rol op het achterhoofd, maar hoe die werd gemaakt, was niet duidelijk. We hebben zes proefmutsjes gemaakt, maar geen daarvan had het juiste effect. Tot we ons realiseerden dat vrouwen in die tijd lang haar hadden dat allemaal onder die muts moest worden gestopt. Door het lange haar in een rol hoog op te steken, had het mutsje opeens de gewenste vorm.'

De vliegerjas heeft een praktisch nadeel. Deze mouwloze jassen werden in de zeventiende eeuw zowel door mannen als vrouwen gedragen. Als de wind eronder kwam, waaide de jas wijd uit – vandaar de naam. Else: 'Bij een beetje wind kan zo'n jas tijdens een show van de schouders glijden. Twee banden die vanuit de schoudernaad over de schouders op de rug gestrikt worden, houden het kledingstuk op zijn plaats. Ook vroeger zal men dit soort oplossingen hebben bedacht, maar dit is op afbeeldingen natuurlijk niet te zien. Net als de achterkant van een

Boven: Pieter Pijpers met echtgenote en dochter (foto: Frits van Dijk).

Linksonder: Historisch staatsieportret voor de Koppelpoort.

Rechtsonder: Een *panier* (foto: Hedzer Loonstra).

kostuum. Hoe zit de sluiting in elkaar? Is er iets beschreven in oude teksten? Maar ook hier komen we dezelfde beperkingen tegen: pas vanaf de Renaissance is er hier en daar iets beschreven over keursjes, lijfjes en ondergoed.'

HOGE GEPOEDERDE PRUIKEN

Lucia van Lilaar, vrouwe van Stoutenburg (1752-1819), is prachtig geportretteerd in een blauwgroene jurk met strikjes, kanten en een wit bontrandje. Het is een typische *panierjurk* (paniers zijn kussentjes op de zijkanten van de heupen). Else: 'Van dit soort jurken zijn veel af-

Vervolg op pagina 8

Nieuw standaardwerk Amersfoortse geschiedenis

Het langverwachte geschiedenisboek van Amersfoort nadert zijn voltooiing. Tijd voor een vraaggesprek met de twee personen die een sleutelrol hebben gespeeld bij de totstandkoming.

door **JOOST MOREL** en **GERARD RAVEN**

Wanneer en hoe zijn jullie ertoe gekomen dit boek te maken?

KEMPERINK: 'Ik was eerst bezig met de geschiedenis van Apeldoorn, die is verschenen bij Walburg Pers. Toen ik die af had heb ik voorgesteld een geschiedenis van Amersfoort te schrijven. Die zou dan wat dikker kunnen worden, want over Amersfoort is toch meer te vertellen dan Apeldoorn. Uitgever Toine Maas had belangstelling. Later is het project met hem meeverhuisd naar uitgeverij Matrijs. Het was 1994 en ik ben gaan praten met de gemeente-archivaris, die het voorlegde aan de betreffende wethouder. Maar er moest bezuinigd worden; men gaf aan dat het geen gunstig moment was. Bij de opening van het Culinair Museum raakte ik met Cees Kamerbeek in gesprek. Hij wilde het project financieel steunen en vroeg

Burchard Elias:
'Sinds ik in Amersfoort rondloop wordt er aan mij gevraagd: Is er geen geschiedenis van Amersfoort?'

me een opzet te maken. In 1995 is er een gesprek geweest tussen Kamerbeek, Maas en mij, dat resulteerde in een contract. Er moest een geschiedenis van Amersfoort van 400 à 500 bladzijdes komen.'

Welke moeilijkheden deden zich in het begin bij het Amersfoortboek voor? *Een paradijs vol weelde* (de stadsgeschiedenis van Utrecht) is bijvoorbeeld in vrij korte tijd geschreven.

KEMPERINK: 'De beschikbare literatuur was voor Utrecht natuurlijk veel gunstiger dan voor Amersfoort. Het was duidelijk dat er over sommige periodes veel geschreven is en over andere nauwelijks. Met name de 19e eeuw: daar moest nog van alles aan gebeuren.'

Voor welk publiek is het Amersfoortboek geschreven?

KEMPERINK: 'Het is een wetenschappelijk boek, maar in de opzet probeer je ook een breder publiek te bereiken, geïnteresseerden met een bepaalde ontwikkeling. Er is zeker rekening gehouden met de niet-wetenschappelijke lezer, waarbij er niet al te veel gebruik wordt gemaakt van vaktermen. Zo wordt ook elk hoofdstuk begonnen met een inleiding met de grote lijnen, ingebed in een algemeen kader.'

ELIAS: 'Sinds ik in Amersfoort rondloop wordt er aan mij gevraagd: "Is er geen geschiedenis van Amersfoort?" Voorheen is er een aantal personen geweest die een klein deel van de geschiedenis belicht hebben. Bijvoorbeeld Van Bommel (1760), maar dat was eerder een publicatie van gebouwen en instanties. Hovy (1975) geeft nog het meest een historisch overzicht in *Amersfoort in prent* en Halbertsma (1959) heeft in een heel kort tijdsbestek een boekje geschreven bij Amersfoort 700 jaar stad. Er was dus veel vraag naar een overzichtswerk van deze omvang. Het belang ervan is dat de geïnteresseerde liefhebber op deze manier een gedetailleerd beeld krijgt van alle periodes van de Amersfoortse geschiedenis.'

Burchard Elias

Rob Kemperink

Heeft een andere stadsgeschieden als voorbeeld gediend?

KEMPERINK: 'Apeldoorn was inderdaad ons voorbeeld. Het boek is ingedeeld in een aantal periodes, met thema's die steeds terugkomen. Op deze manier kan men één tijdvak volledig naslaan, maar als iemand wil lezen hoe het stadsbestuur zich heeft ontwikkeld van de middeleeuwen tot nu, dan is dat ook eenvoudig te doen.'

Hebben jullie er nog andere stadsgeschiedenissen als inspiratiebron gebruikt? Die van Zwolle is onlangs als beste aangewezen, ook omdat er maar één auteur is.

KEMPERINK: 'Aan de ene kant is het plezierig de realisatie van het boek aan één auteur over te laten, maar aan de andere kant heeft het werken met verschillende schrijvers ook veel voordelen. Zo heeft ieder zijn eigen specialisme en dat loopt vaak langs chronologische lijnen. We hebben er in de beginperiode natuurlijk verschillende stadsgeschiedenissen bij genomen, maar daar verder weinig mee gedaan. Er is namelijk sprake van een unieke periodisering in Amersfoort. De 16e eeuw bijvoorbeeld is grotendeels bij de middeleeuwen gevoegd, omdat we nu vast kunnen stellen dat men daarna pas echt in een nieuwe tijd was beland. Andere belangrijke momenten zijn het bevestigen van het stadsrecht in 1259, de inlij-

Joost Morel is student geschiedenis.
Gerard Raven is conservator van Museum Flehite.

ving van het sticht Utrecht bij de grondgebieden van Karel V (1528) en de verovering van Gelre (1543), waardoor Amersfoort geen grensstad meer was.'

De geschiedenis van de provincie Utrecht bestaat uit drie delen en dat zijn ook echt aparte periodes. Is dit hier ook het geval?

ELIAS: 'Niet echt. De breuk ligt rond 1890. Daarvóór is er wel gedacht aan een driedeling, maar dan kreeg je toch delen die in omvang te veel van elkaar verschilden. Het was eerder een praktische keuze.'

Is het nodig geweest een selectie te maken van wat wel en niet in het boek zou komen?

ELIAS: 'We hebben er voor gekozen periodes waar al veel bekend over was iets minder nadrukkelijk te behandelen. Van de 17e eeuw wisten we al vrij veel en kon uitgebreid verwezen worden naar de bestaande literatuur. Maar de ontwikkeling van het stadsbestuur in de 17e-19e eeuw komt uitgebreid aan bod; daar is veel onderzoek naar gedaan en echt iets nieuws over te melden. Hetzelfde geldt voor de sociaal-economische geschiedenis.'

KEMPERINK: 'Amersfoort heeft een aardig middeleeuws archief, maar in vergelijking met andere steden zitten er in het bronnenmateriaal toch redelijk wat gaten. Het is

ook heel moeilijk dat op te lossen, maar bijvoorbeeld de archeologie heeft toch een aantal leemtes kunnen opvullen.'

ELIAS: 'Inderdaad, want toen ik net in het museum kwam was daar slechts een kleine vitrine met archeologische vondsten. Nu wordt er erg veel gegraven, zijn veel plekken grondig onderzocht en komen er nog steeds verrassingen aan het licht. Daardoor is er toch een veel duidelijker beeld ontstaan van de ontwikkeling van stad en omgeving.'

Jullie hebben auteurs van naam en faam kunnen vinden. Hoe ging dat in zijn werk?

ELIAS: 'Een aantal hebben we direct kunnen benaderen, met anderen zijn we via-via in contact gekomen. De beschrijving van alle onderwerpen was niet altijd makkelijk, maar we zijn er steeds uitgekomen. Bovendien was de ene auteur sneller dan de ander. Op een gegeven moment moet je gewoon zeggen: "Dit is wat we weten en de rest weten we niet." We hebben geprobeerd niet al te veel auteurs te benaderen, om niet te veel versnippering te krijgen.'

KEMPERINK: 'Burchard en ik hebben de redactie in overleg met elkaar gedaan. Ik hield me uiteindelijk alleen nog bezig met de begeleiding van de tekstgedeelten over de middeleeuwen. Burchard nam de latere periode onder zijn hoede en heeft een heel groot deel van het beeldmateriaal verzameld. Ingrid Jacobs kreeg van de uitgever de verantwoordelijkheid om het boek persklaar te maken en hielp met de tekstondersteuning. Carolien Klarenbeek-Wuyster, (hoofd redactie bij de uitgeverij) legde de contacten voor beeldrechten en zorgde er met haar medewerkers voor dat het materiaal uiteindelijk een boek werd.'

Zijn jullie tevreden met het resultaat?

KEMPERINK: 'Misschien dat ik een enkel puntje nu iets anders had aangepakt, maar de kwaliteit van het boek vind ik hoog.'

ELIAS: 'Ik moet zeggen dat ik ook erg gelukkig ben met het eindresultaat. In zijn totaliteit is het een hele goede publicatie en er is potentieel veel belangstelling voor. Het is een schitterende uitgave.'

**Op 10 september ligt 'Bruit aan d'Eem'.
Geschiedenis van Amersfoort in de winkel.
Oplage 4000 ex. ISBN 978 90 5345 335 3.
Twee delen in cassette, bijna 1000 pp.
Tot 1 januari € 75,-, daarna € 89,95.
Bij bestelling via www.matrijs.com wordt
het boek toegestuurd zonder verzendkosten.**

UIT DE LIJST GESTAPT

vervolg van pagina 5

Boven: Freule Christine de Bosch Kemper
(foto: Frits van Dijk).

Rechts: Lucia van Lilaar
(foto's: Hedzer Loonstra).

beeldingen bekend en het Drents Museum [waar Else werkzaam is, red.] bezit twee originele exemplaren, zodat we de constructie van een dergelijke jurk uitvoerig hebben kunnen bestuderen. Haar hoge, wit gepoederde pruik is iets heel anders. Gelukkig bestaan er *kapperstekenin-*

gen die nauwkeurig laten zien hoe zo'n hoge constructie wordt opgebouwd. Op het haar zitten kanten, strikken en andere versierselen. Buiten droegen de dames vaak een soort kap om dit super-windgevoelige kapsel te beschermen.'

BICORNE EN WESPENTAILLE

Dichter Pieter Pijpers (1749-1805) kreeg een kostuum aangemeten dat rond 1800 in de mode was: een jas met een hoge kraag, korte voorkant en lang gesneden achterpanden en een beetje extra opgesierd vanwege de heugelijke gelegenheid. En natuurlijk op het hoofd een fraaie *bicorne* of steek. De jas en hoed van mevrouw Pijpers zijn afgeleid uit een antiquarische uitgave van kostuums van 1795 tot 1810. Freule Christine de Bosch Kemper (1840-1924) was een voorvechtster van de vrouwenbeweging. Het ontwerp van haar middagjapon komt uit het patroonblad *De Grazieuze* uit 1905. 'De maten hebben we uiteraard moeten aanpassen,' aldus Else, 'want onze modellen trekken geen jurken aan met een wespentaille van slechts 50 centimeter, zoals het ideaalbeeld was tot de jaren twintig van de vorige eeuw.'

Yvonne Tanke is bestuurslid van de Oudheidkundige Vereniging Flehite.

Monumentaal Amersfoort

door JOJANNEKE CLARIJS en YVO MEIHUIZEN

Deze route wordt u aangeboden door de Monumentencommissie van de Oudheidkundige Vereniging Flehite (OVF). Wandelend door de binnenstad willen we u laten zien wat monumentenzorg inhoudt en ook hoe inzichten in de loop der tijd veranderen. We wensen u een fijne wandeling.

1. MUSEUM FLEHITE, WESTSINGEL 50

In 1889 werd het museum van de OVF gevestigd in het pand Breestraat 78. In 1898 volgde een uitbreiding en verbouwing in de toen gangbare neorenaissancestijl, naar ontwerp van architect H. Kroes. Bij restauraties in 1974-1984 zijn wandschilderingen en kapconstructies van de oude middeleeuwse woonhuizen in het zicht gebracht. Het bij die restauraties toegepaste asbest heeft in 2007 opnieuw een grondige verbouwing noodzakelijk gemaakt. De panden kregen een logischer indeling en architect Jim Klinkhamer heeft gepoogd de oude onderdelen zo goed mogelijk tot hun recht te laten komen.

2. KLEINE SPUI 24-30

De panden van stadsarchitect David Zuiderhoek uit 1947 zijn een voorbeeld van naoorlogse nieuwbouw in de oude binnenstad. Geheel in de traditie passen de afwisseling in gevels en hoogten, de flinke schoorstenen en het gebruik van keitjes, baksteen en pannen. Tegelijk zijn de panden eigen-

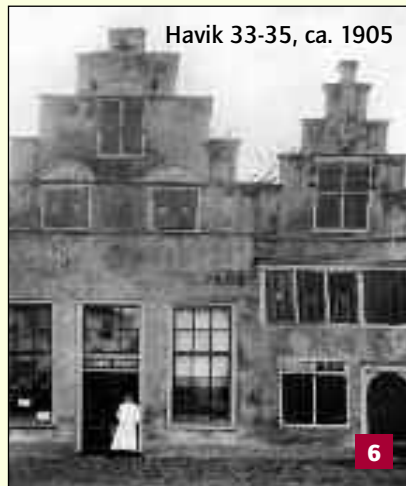

Havik 16, 1969

tijds door de gevelindeling, de hoge entreepartijen en de smeedijzeren hekjes en tralies. Vanwege de toen heersende materiaal-schaarste zijn bakstenen gebruikt van verwoeste huizen uit Arnhem. Gevoegd met kalkspecie met schelpjes, want cementspecie was er niet.

3. KOPPELPOORT

Rond 1425 werd eerst de waterpoort over de Eem gebouwd en later uitgebreid met

Havik 33-35, ca. 1905

een landpoort. In de 19e eeuw was de poort zo vervallen dat men sloop overwoog. OVF-leden zetten echter met veel succes een landelijke fondswervingsactie op en in 1886 werd de poort ingrijpend gerestaureerd door P.J.H. Cuypers. De reconstructie is slechts ten dele gebaseerd op historische gegevens en bouwsporen. De meeste wijzigingen moesten het oude gebouw 'voltooien' en verfraaien. Zo is tegen de buitenzijde van de waterpoort een *mezekouw* (voor het storten van stenen of kokend water) aangebracht en is de bestaande verdieping vervangen door een weergang. Deze werd, volledig overbodig, ook aan de stadszijde voorzien van een borstwering met kantelen.

4. HAVIK 16

Tot in de jaren 1970 bestond een restauratie vaak uit het afbreken van het pand en het vervolgens weer opbouwen met het afkomende materiaal. Het ging vooral om het beeld en minder om het oorspronkelijke werk. Bovendien werd weinig waarde gehecht aan de indeling of historische interieurafwerkingen. Met als gevolg dat er veel bijzondere interieurs verloren zijn gegaan. Tegenwoordig restaureert men veel terughoudender: alleen dat wat echt bouwkundig herstel behoeft, wordt gerepareerd of vervangen conform de oorspronkelijke materialen, technieken en detaillering. En interieurs zijn een volwaardig onderdeel van het monument.

5. BLOEMENDALSE BINNENPOORT 4

De architectuur van dit winkelpand uit 1936 van Johs. H. Blom is aangepast aan de historische omgeving: een tuitgevel, een uit-

kragende verdieping, hoge bovenlichten en kruiskozijnen met luiken. Ook op andere plaatsen in de stad is deze vorm van nieuwbouw terug te vinden, herkenbaar aan de donkerrode baksteen, teruggelagen lintvoegen, traditionele kap en vaak stalen vensters.

6. HAVIK 33-35

De gevels van beide panden dateren uit het begin van de 17e eeuw. Nr. 35 is echter van oudere datum en moet eerst een houten gevel hebben gehad. De gevel van nr. 33 is enigszins scheefgezaakt, doordat men het onderste deel van de pui heeft weggezaagd. Dit geeft wel een authentiek voorkomen aan het pand. Bij nr. 35 is dit niet het geval. In 1910 is de pui gereconstrueerd en is daardoor net te mooi en te strak.

7. HAVIK 45

Het oude pakhuisje werd rond 1900 veranderd in een winkel en kreeg een pui met grote etalagevensters. De hijsluiken tonen nog de oorspronkelijke functie.

8. MANDAATSHUIS, GROENMARKT EN APPELMARKT 15

Het bouwvallige pand uit circa 1530 is in 1941 gerestaureerd, waarbij de gevel aan de Groenmarkt werd gereconstrueerd in nederrijnse baksteengotiek. Men verwijderde de 19e-eeuwse pleisterlaag en brak de gevels tot de pui af om ze opnieuw op te trekken. Op basis van de aangetroffen bouwsporen is het ontwerp aangepast. Zo werden de roedenverdeelde vensters vervangen door kruisvensters met glas-in-lood. Tegenwoordig zijn we hierin terughoudender: latere wijzigingen kunnen ook van architec-

Mandaatshuis aan Groenmarkt, 1905

tuurhistorische waarde zijn en deel uitmaken van de historische gelaagdheid van een pand.

9. HOF 39

Dit is vermoedelijk het oudste pand van de stad: uit de 13e eeuw. In de zijmuren zijn nog de oorspronkelijke bakstenen (kloostermoppen) te zien. Na de stadsbrand van 1340 werd het pand opnieuw opgebouwd en in 1822 kreeg het de huidige bijzondere empire-voorgevel. In het restaurant zijn nog diverse bouwsporen te zien die hun verhaal vertellen. De huidige inrichting is bewust eigentijds om het contrast te tonen.

10. LANGESTRAAT 63

Dit pand is in 1895 verbouwd naar ontwerp van architect Herman Kroes. De winkelfunctie blijkt duidelijk uit de grote vensters in de gevel. Onlangs is het pand met respect verbouwd tot grand café. De karakteristieke neorenaissance-gevelornamenten, de houten vloeren en de monumentale trap met het glas-in-loodraam zijn behouden gebleven. Wel is de lighthof vergroot en is de zoldertrap tot beneden doorgetrokken.

Langestraat, 1870-1875

11. LANGESTRAAT

De Langestraat was tot het eind van de 19e eeuw een deftige woonstraat. Voor de huizen lagen privéstoepjes, afgebakend met hekjes of stoeppalen met kettingen. Met de komst van steeds meer winkels verdwenen de stoepjes. De huidige rode uniforme bestrating herinnert in niets aan de diversiteit van vroeger.

12. KAMPERBINNENPOORT

Van deze stadspoort van de eerste omwalling (14e eeuw) resteren alleen twee acht-kante torens. De verbindende poortboog,

met weergang, mezekouw en leien zadeldak, is in 1827 gesloopt. In het begin van de vorige eeuw overwoog men zelfs de torens te slopen om een bredere doorgang voor het verkeer te creëren. In 1931-1933 werd de poort echter gerestaureerd, waarbij de boog werd gereconstrueerd. De beide aanbouwen met passage kwamen toen tot stand. In feite is de huidige poort alleen het voorwerk. In 1990 zijn bij opgravingen de funderingsresten van de hoofdboog ontdekt.

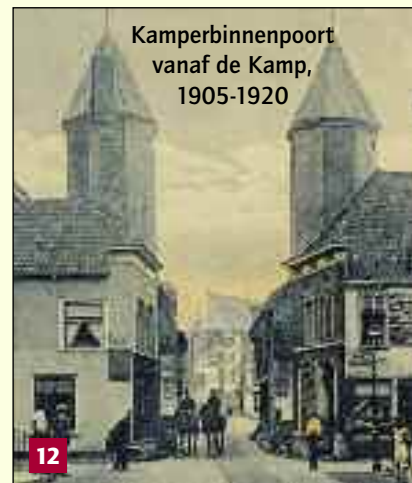
13. SINT-ANNA STRAAT EN ACHTER DE KAMP

Begin 19e eeuw had de tweede stadsmuur uit 1380-1450 zijn verdedigingsfunctie verloren en moest hij plaatsmaken voor een plantsoen. Alleen bij de Sint-Annastraat bleef een deel behouden. Even verderop bij Achter de Kamp is in 1977 een stuk stadsmuur gereconstrueerd. Het moest de historische context aangeven van de naastgelegen nieuwe buurt. Beide muurdelen dienen een educatief doel. Door de reconstructie is te zien hoe de stadsmuur er in eerste instantie uitzag, terwijl het oude deel de 16e-eeuwse aanwaling toont als bescherming

tegen de toenemende kracht van de kanonnen.

14. SECRETARISHUISJE, MUURHUIZEN 109

Dit middeleeuwse woonhuis is in de 16e eeuw verbouwd en van de kenmerkende renaissance-elementen voorzien. In de 18e eeuw woonde de gemeentesecretaris er, die nieuwe ramen en een deur met rococodeurknop aanbracht. In 1953 werd het pand grondig gerestaureerd in opdracht van de bewoner, de archeoloog en historicus Herre Halbertsma. Daarbij is de

Kamberbinnenpoort vanaf de Kamp, 1905-1920

oude pleisterlaag verwijderd, maar voegde men ook bijpassende bouwdelen toe van elders (aan de tuinzijde).

15. VALKESTRAAT 37

Een gebouw is soms niet wat het op het eerste gezicht lijkt. Achter deze 19e-eeuwse lijstgevel gaat een kleiner, ouder pand schuil. De 'moderne' gevel is er later voorgezet om het pand (en de eigenaar) meer aanzien te geven.

16. KORTEGRACHT 9-11

Begin jaren negentig zijn het geboortehuis van schilder Piet Mondriaan (1872-1944) en de school van zijn vader gerestaureerd en als museum ingericht. Aan de achterzijde is nieuwbouw gepleegd naar ontwerp van architect Leo Heijdenrijk. De moderne vormgeving hiervan staat in groot contrast met de historische bebouwing. De uitbreiding is voor iedereen als latere toevoeging herkenbaar. De wijze waarop het interieur is afgewerkt, met gladde witte wanden en toegevoegde muurtjes, heeft als nadeel dat de oorspronkelijke samenstelling van de gebouwen niet direct afleesbaar is.

17. LANGESTRAAT 9

Langestraat 9 kent een interessante bouwhistorie. Het muurhuis uit 1357 is het één na oudste stenen huis van de stad. Het is gebouwd op de plaats van de eerste stadsmuur en stond naast de voormalige Rodetorenpoort. De ingang zat in de linker zijgevel, waar toen nog een straat liep. De buitengevels hadden waarschijnlijk een rode pleisterlaag met baksteenimitatie. Het interieur bestond uit een hoog voorhuis met erachter een woonkamer en halve verdie-

ping. De binnenmuren hadden hoge spaarnissen en in de woonkamer een bijzondere beschildering van een lambrisering en ranken uit 1357. In 1475 is daar een tafereel overheen geschilderd. In de loop der eeuwen is het huis aangepast, onder meer met nieuwe schouwen (16e eeuw, in 1909 ondergebracht bij Museum Flehite), kelders en een volledige verdiepingvloer. De klokgevel is er in de 18e eeuw voorgezet. Het huis functioneert al heel lang als winkel: van 1692 tot 1996 continu als apotheek! Bij de restauratie in 2000 zijn de bouwsporen weer in het zicht gebracht, inclusief de schilderijen.

18. AMICITIA, STADSRING

De gevel van de voormalige herensociëteit Amicitia is een sterk staaltje façadearchitectuur. In 1994 zou het gebouw worden geïntegreerd in een nieuw winkelcentrum. De door W.H. Kam ontworpen voorgevel uit 1891 bleef staan, maar de rest werd gesloopt. Helaas waaide de gevel om tijdens een flinke storm. De gevel is herbouwd, maar heeft geen betekenis meer. Er is geen sprake van authenticiteit en de oorspronkelijke context van het achterliggende gebouw en de tuin is verdwenen. Maar bovenal werkt de koopgoot zeer vervreemdend, omdat de gevel geen relatie meer heeft met de straat.

19. UTRECHTSESTRAAT 25-29

Het warenhuis is in 1934-35 door J. Kuyt Wzn ontworpen. De grote kap zou het pand doen aansluiten bij de historische omgeving, terwijl de glas-in-loodgevel en eilandetalages het pand een modern aanzien gaven. Ook in het interieur bracht hij glas-in-lood aan in de vensters en in de koepel

boven de *vide* (lege ruimte). Deze koepel was echter niet heel opvallend. Door in 1994 juist in de *vide* moderne roltrappen te plaatsen, verdween deze, maar krijgt de koepel meer aandacht van de bezoekers.

20. LIEVE-VROUWE-KERKHOF

In het plaveisel van het Lieve-Vrouwe-kerkhof is de geschiedenis vastgelegd van de Lieve-Vrouwekapel die er heeft gestaan. De kapel werd rond 1460 gebouwd als bedevaartskerk voor het Mirakel van Amersfoort. Het 14e-eeuwse kapelletje dat er al stond, werd het koor van de nieuwe kerk. De toren stond apart en schuin, omdat hij op de fundamenten van de oude stadsmuur stond. Na de Reformatie in 1579 kreeg de kerk andere functies, bijvoorbeeld die van munitieopslagplaats. Door een buskruitontploffing in 1787 stortte de kerk in, maar de toren bleef staan. De begraafplaats rond de kerk bleef tot 1829 in gebruik en leeft nu voort in de straatnaam. Ook is aan de X- en Y-as in de bestrating te zien dat de toren het kadastrale middelpunt van Nederland is. Het middelpunt wordt gemarkeerd door een rood lampje in de toren.

21. STADHUISPLEIN 5 / WESTSINGEL 43

Het imposante patriciërshuis dat de joodse koopman Abraham Cohen in 1780 liet bouwen, is een vroeg voorbeeld van herbestemming. Al in 1816 werd het stadhuis. De voor Amersfoort zeldzame hardstenen voorgevel bleef ongewijzigd en de rijke interieurs met marmeren vloeren, schouwen, stucdecoraties en houtsnijwerk vormden een representatief decor voor het stadsbestuur. Wel werd in 1904 het pand

uitgebreid door stadsarchitect W.H. Kam. Deze uitbreiding is zo bescheiden en traditioneel vormgegeven dat het nauwelijks opvalt.

22. DE OBSERVANT, STADHUISPLEIN 7

Aan de bouwsporen is de turbulente geschiedenis van het 15e-eeuwse kloostercomplex van de Minderbroeders af te lezen. Na de Reformatie werd de kapel gesloopt en kregen de overige gebouwen wisselende functies, zoals de Doelen, glasblazerij, Artillerie- en Genieschool en brandweerkazerne. De gebouwen werden geregeld aangepast. Het complex verkeerde in 1970 in zo'n deplorabele staat dat een sloopvergunning werd afgegeven, ondanks felle protesten van de OVf. Van uitstel kwam gelukkig afstel en in 1980-1982 volgde een restauratie. Als u even de tijd neemt zult u vele bouwsporen ontdekken: de oude kaphoogte, dichtgezette of gewijzigde vensters. Oude elementen als een spiltrap, kaarsnissen, schoorsteenkanalen en de kapconstructie zijn nog aanwezig en zichtbaar gelaten in de interieurs.

23. SINT-PIETERS- EN BLOKLANDSGASTHUIS, ACHTER DAVIDSHOF 1

Er lijkt iets aan de hand te zijn met de zijvleugel van het gasthuis (H. Kroes, 1907). De gevel bevat details als in het hoofdgebouw, zoals de plint, de lijst onder de goot en de dakkapellen. Maar bij een oud gebouw horen staafankers, en die ontbreken hier. Bovendien klopt de raamverdeling niet. De verklaring hiervoor is een verbouwing uit de jaren vijftig. Toen is in de vleugel een verdieping aangebracht en zijn de raampartijen vernieuwd. Door de beperkte aanpassingen vormt het nog steeds één geheel met het hoofdgebouw. De vleugel valt buiten het rijksmonument. Toch heeft hij ook zijn kwaliteiten en zou dit standpunt moeten worden heroverwogen.

Jojanneke Clarijs (www.jojannekeclarijs.nl) en Yvo Meihuizen zijn lid van de Monumentencommissie OVf.

Deze wandelroute is ook te downloaden op www.historisch-amersfoort.nl.

Centrum voor Archeologie Amersfoort werkt nu ook voor Leusden en Bunschoten

door **FRANCIEN SNIEDER**

De zorg voor het archeologisch erfgoed is door de Nederlandse ondertekening van het Verdrag van Malta (ook bekend onder Verdrag van Valletta) in 1992 hoger op de agenda gekomen. Vervolgens zijn deze Europese afspraken vertaald in de Nederlandse wetgeving: de Wet op de Archeologische Monumentenzorg, die in werking is sinds 1 september 2007.

Voornaamste verandering ten opzichte van het eerdere Nederlands archeologiebeleid, is dat nu de verantwoordelijkheid voor het archeologisch erfgoed bij de gemeenten ligt. Die dienen zelf beleid te voeren op dit gebied en hebben daartoe het instrument van het bestemmingsplan. Bij vaststelling daarvan moet de gemeente rekening houden met bekende en te verwachten archeologische waarden.

Niet iedere gemeente heeft de mogelijkheden hiervoor een archeoloog in dienst te nemen. Een oplossing is dan een samenwerkingsverband aan te gaan met een buurgemeente. Indien die buurgemeente, Amersfoort in dit geval, beschikt over een archeologische dienst met kennis en jarenlange ervaring, ligt het voor de hand hierop een beroep te doen.

De gemeente Leusden deed dit al sinds 2001; Amersfoort gaf beleidsadviezen en daarnaast hebben de Amersfoortse archeologen opgravingen in Leusden uitgevoerd. Ook Bunschoten heeft contact gelegd met de gemeente Amersfoort voor de zorg voor het archeologisch erfgoed.

OPGRAVINGSBEVOEGDHEID

Met de komst van de nieuwe wet kunnen gemeentelijke archeologen echter in principe alleen onderzoek verrichten binnen de eigen gemeentegrenzen. De gemeente krijgt een opgravingsvergunning, die door het rijk wordt verleend als is voldaan aan een aantal voorwaarden – kwaliteit en voldoende personeel. Amersfoort beschikt over deze opgravingsbevoegdheid. Maar er is toch een mogelijkheid graafwerk te verrichten in andere gemeenten door een samenwerkingsovereenkomst aan te gaan. Zowel met Leusden als met Bunschoten heeft Amersfoort dit voorjaar een contract gesloten voor samenwerking op het gebied

van de archeologie. Op grond van deze contracten heeft Amersfoort vervolgens uitbreiding van de opgravingsbevoegdheid bij de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed aangevraagd. Deze is verleend en nu kan de Amersfoortse gemeentelijke dienst ook opgravingen doen in Leusden en Bunschoten.

Burgemeester Melis van de Groep van Bunschoten en wethouder Ruud Luchtenveld van Amersfoort tekenen de overeenkomst.

Francien Snieder is stadsarcheoloog.

KENNIS VOOR BELEIDSADVIEZEN

In Amersfoort gaan al 25 jaar lang archeologiebeleid en uitvoering (opgravingen) hand in hand, en nu kan ook in Leusden en Bunschoten op deze wijze met het erfgoed worden omgegaan. Het gunstige van deze situatie is dat juist de opeenstapeling van gegevens die de archeologisch onderzoeken oplevert, het geven van adequate beleidsadviezen mogelijk maakt; de meest actuele stand van kennis is direct voorhanden bij degene die de beleidsadviezen opstelt.

In deze zomer zullen door de stadsarcheologen van Amersfoort opgravingen doen in de Dorpsstraat van Bunschoten en vervolgens in het gebied De Schammer te Leusden.

Nieuwe boeken

Ludo Jongen, *Met open armen: een kindervandeling door Amersfoort* (Amersfoort: Amfors Groep, 2009), 24 pp, ISBN 9789090243252, € 7,50

Deze pelgrimstocht is geschreven voor kinderen van 9 tot 12 jaar. De auteur staat stil bij tien oude legenden uit de stad.

(Ge)dicht bij Amersfoort: dichtbundel Amersfoort 750 jaar

(Amersfoort: Dag Activiteiten Centrum De Boeier, 2009), 68 pp, € 7,50

De bundel bestaat uit werk van de Dichtclub en kunstenaars van het Activiteiten-centrum.

Jan Carel van Dijk, *Amersfoorts nostalgieboekje: leuke weetjes & verzamel ideetjes*

(Uitgeverij Sigillum 2009), 84 pp, ISBN 978 90 8142 731 9, € 7,95.

Verschijnt eind augustus.

Van de laatste 'blauwe' stadsbus van Henri Nefkens tot theepeeltjes en gasmuntjes.

Luc Jansen, *360° Amersfoort: Amersfoort van binnenuit en buitenom*

(Amersfoort: Buijten & Schipperheijn, 2009). 192 pp, ISBN 9789058814098, € 12,50

In deze gids worden zeven wandelroutes beschreven. Zes daarvan belichten ieder een deel van de stad en het omliggende gebied. Samen vormen deze zes een bijzondere ze-

vende wandeling: de omtrek van Amersfoort. Met nuttige informatie over de landschappen en de geschiedenis van de gemeentegrens van Amersfoort.

Guido de Wijs en David van den Bosch (gedichten), *Amersfoort Uitgelicht: Amersfoort in the Spotlight*

(Amersfoort: Algemene Boekhandel, 2009), 208 pp, ISBN 9789055946761, € 9,90

Fotoboek van Amersfoort met gedichten van de stadsdichter David van den Bosch en columns van Guido de Wijs. Met voorwoord door Rosita Steenbeek.

GRATIS VOOR ALLE LEZERS

Lex Hemels en Gerard Raven, *Fietsroute langs voormalige bezittingen (onroerend goed) van Johan van Oldenbarnevelt*

(Stichting Johan van Oldenbarnevelt, Amersfoort 2008), 14 pp.

De fietsroute voert van landgoed Stoutenburg via Vathorst, Hoogland en Soest naar Bollenburg in de binnenstad. Op de losse kaart zijn Van Oldenbarnevelts landerijen en de route ingetekend. Verder het artikel 'Johan van Oldenbarnevelt als Amersfoorter'. Dankzij sponsor Ontwikkelingsbedrijf Vathorst gratis af te halen in Museum Flehite.

Carien de Boer-van Hoogevest, *Bouwen op historie: 100 jaar Van Hoogevest architecten 1909-2009*

(Amsterdam: SUN, 2009), 303 pp, ISBN 9789085066989, € 39,50

Dit rijk geïllustreerde boek geeft een overzicht van zowel de restauratie- als nieuwbouwprojecten en de bureaugeschiedenis van Van Hoogevest Architecten. Het bedrijf werd opgericht op 6 april 1909 door Gijsbertus van Hoogevest (geboren in 1887 in Amersfoort).

Henk van der Lee, *Kunst werkt. Oud-Amersfoortse bedrijven tonen hun kunsten*

(Siesta, Amersfoort 2009), ISBN 91 810296 3, 120 pp, € 19,-.

Catalogus bij expositie; zie p. 19.

Pieter Quelle en Krijnie Beyen, *De schoonheid van het verschil: Kunstvaaroute 2009*

(Amersfoort: DICHTER(bij), 2009), 72 pp, ISBN 9789080756281

Catalogus van de 4e Kunstvaaroute met een essay door Lex van de Haterd over de relatie tussen beeld en taal. Met biografieën van de 28 kunstenaars die aan het project hebben meegewerkt.

G.M. Muller, *De Grebbelinie: Wat er nog aan herinnert*

(Veenendaal: Historische Vereniging Oud-Veenendaal, 2009), 64 pp, ISBN 9789080973275, € 10,-

Fotoboekje, waaronder ook vele verborgen elementen van de linie.

TILLY DU PUI & GERARD RAVEN

HET A'FOORT BOEK

750 jaar in vogelvlucht

Op 11 september verschijnt *Het A'foort boek*, vol wetenswaardigheden over de geschiedenis van de stad en bestemd voor een breed publiek. Archief Eemland nam het initiatief, de historici Mieke Heurneman en Yvonne Tanke schreven de teksten en fotoconservator Agnes Witte selecteerde de afbeeldingen.

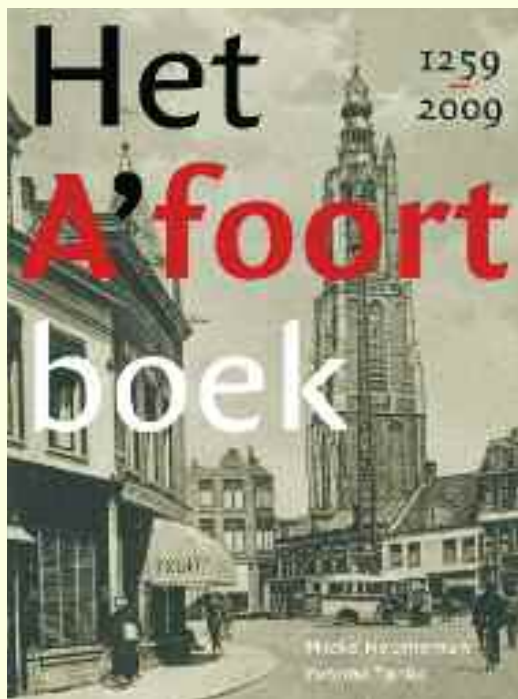
Waarom een boek over de geschiedenis van Amersfoort?

ALICE VAN DIEPEN, directeur Archief Eemland: 'Omdat dit er nog niet is. Er zijn wel boeken en publicaties op onderdelen, maar geen overzicht van de ontwikkeling van begin tot nu. Het idee is van uitgeverij Thoth, die eerder zulke boeken uitbracht over Dordrecht en Amsterdam. Wij waren meteen enthousiast, omdat het meerwaarde biedt aan dit jubileumjaar. Het is gericht op een breed publiek, met prettig leesbare teksten en veel plaatjes en het is nog betaalbaar ook. De geschiedenis wordt verteld aan de hand van driehonderd onderwerpen, van de grafheuvels uit de prehistorie tot de eerste Turkse vrouw in Amersfoort.'

Hoe zijn jullie te werk gegaan?

ALICE VAN DIEPEN: 'We hebben een brede redactie samengesteld waarin naast de auteurs en medewerkers van het archief ook deskundigen van buiten zaten: Ayolt Brongers, Max Cramer, Lydia Edelkoort, Burchard Elias, Anton Groot en Gerard Raven. De eerste stap was het vaststellen van de onderwerpen. Een lastige klus, want welke criteria hanteer je daarbij? We wilden de geschiedenis vanuit verschillende invalshoeken benaderen. Ook vrouwen en migranten moesten een plek krijgen, terwijl daar weinig historisch materiaal over beschikbaar is. Verder stelde de uitgever als voorwaarde dat eenderde van het boek over

het recente verleden moest gaan. Het is extra moeilijk om daar keuzes in te maken, juist omdat het nog zo kort geleden is. Als je bijvoorbeeld het naoorlogse politieke klimaat wilt belichten, welke politieke partij moet je dan kiezen?'

Het A'foort boek schetst de geschiedenis van de stad van het prille begin als hofstede tot aan de bouw van Vathorst. Er zijn veertien hoofdstukken: Stad, Bestuur, Zorg, Geloof, Kunst en cultuur, Architectuur, Groen, Verkeer en vervoer, Amusement en sport, Onderwijs en wetenschap, Werk en bedrijvigheid, Militairen en oorlog, Kommer en kwel, Amersfoorters.

Mieke Heurneman en Yvonne Tanke
Het A'foort boek 1259-2009
 Uitgeverij Thoth, Hilversum,
 ISBN 9789068685244, 336 pp, € 14,90

AGNES WITTE: 'Het boek is zo opgezet dat elk onderwerp wordt geïllustreerd met een afbeelding. Sommige verdwenen van tafel omdat er geen foto bij te vinden was. Bovendien wilden we zoveel mogelijk niet eerder gepubliceerd materiaal gebruiken. Dat is aardig gelukt. Ons eigen archief leverde veel verrassingen op. Zo heb ik glasposities van de oude Phoenixbrouwerij gevonden. Onder meer een prachtige foto van het spoorwegemplacement met daarachter het Rosarium in het Soesterkwartier.'

Hoe zijn de auteurs aan hun informatie gekomen?

MIEKE HEURNEMAN: 'Meestal konden we putten uit bestaande literatuur, maar soms was het nodig om zelf de archieven in te duiken. Over sommige onderwerpen was nauwelijks wat te vinden. Krantenarchieven boden dan vaak uitkomst. Ook hebben we veel gehad aan internet, zoals de website van Archief Eemland en de Tijdbalk van Amersfoort. Uiteraard zijn we zeer zorgvuldig te werk gegaan, want wat we opschreven moest wel historisch verantwoord zijn.'

YVONNE TANKE: 'De redactieleden zijn ons daarbij van grote steun geweest. Zij hebben onze teksten van commentaar voorzien. Met die gezamenlijke inspanning hebben we er denk ik een heel leuk en interessant boek van weten te maken. Al blade-rend kom je van alles aan de weet over de stad en ontdek je allerlei dwarsverbanden tussen verschillende thema's. Het zal mensen prikkelen om zich verder te verdiepen in bepaalde onderwerpen.'

TILLY DU PUI

Medewerker van Archief Eemland

EVEN WENNEN

Tweemaal een dubbelnummer in een oplage van 10.000, bijna viermaal meer dan normaal. Zowel het themanummer 750 als het museumblad zijn gretig meegenomen en gelezen. De reacties waren boven verwachting positief. Dank u wel! Maar nu hebben we weer een gewoon blad. Dat is even wennen.

NIEUWE WEBSITE MUSEUM

Museum Flehite heeft bij de heropening een nieuwe internetpagina gekregen: www.museumflehite.nl. Die volgt de nieuwe huisstijl, maar is ook inhoudelijk sterk verbeterd. Met de knop museum/collectie krijgt u de top-tien te zien, maar er is ook een zoekveld. Als u daar iets intikt of doorklikt krijgt u een uitgebreider menu. Nu is 10% van de collectie doorzoekbaar, maar het museum hoopt op subsidie van het Rijk om uiteindelijk alles op het web te brengen.

NIEUWSBRIEVEN MUSEUM FLEHITE EN ARCHIEF EEMLAND

Wilt u de digitale nieuwsbrieven van museum en Archief Eemland per email ontvangen, meld u dan bij info@museumflehite.nl en/of archiefdienst@amersfoort.nl.

U kunt ook het laatste nieuws zien op www.museumflehite.nl en www.archiefeemland.nl.

JAARBOEK EN ANDERE BOEKEN

Het jaarboek *Flehite* is nu vanaf 2004 digitaal beschikbaar op www.sabine.nu. Na het vinden van het gezochte artikel is er een extra knop Volledige tekst, waarmee men het per bladzijde op het scherm krijgt.

Wilt u toch liever de papieren versie, kom dan op zaterdag 17 en 24 oktober naar het museum. Daar worden de jaarboeken 2000-2006 voor € 2,50 per stuk verkocht. Het zeldzame deel 2004 kost echter € 10,-. Ook worden dan andere Amersfoortboeken aangeboden voor vriendenprijzen.

OPROEP: Wie weet waar deze tekening van de Grote Koppel door Jos van de Pol zich bevindt?

OPROEP OORLOGSHERINNERINGEN

De provincie Utrecht wil in mei 2010 een boek uitbrengen met herinneringen aan de Greb-belinie. Wat gebeurde er tijdens de mobilisatie en de meidagen van 1940 en 1945? Historicus Jan Blokker jr. is gevraagd het boek te schrijven en wil hiervoor vraagggesprekken afnemen van mensen die toen in Amersfoort en omgeving woonden of werkten. Museum Flehite en Archief Eemland ondersteunen dit initiatief en zijn op zoek naar mensen die willen meewerken aan de gesprekken. Reacties graag naar Gerard Raven, 033 247 1104, g.raven@museumflehite.nl.

Aankoop Amersfoortartikelen

Onlangs heeft het museum met steun van de Oudheidkundige Vereniging Flehite een verzameling Amersfoortartikelen kunnen aankopen. Er zijn zeldzame stukken bij, zoals het goudlakporselein met transfers van stadsgezichten (ca. 1910) en een fles voor snoepgoed. Binnenkort te zien in het open depot.

OVF-LEDEN, STEUN HET MUSEUM!

Leden van de Oudheidkundige Vereniging Flehite mogen gratis Museum Flehite bezoeken. Maar het is voordelig als degenen die een museumkaart bezitten deze meenemen. Dan krijgt het museum tweederde van de entreeprijs vergoed. Doet u ook mee? Hartelijk dank!

Museum zoekt vrijwilligers

Er zijn rondleiders nodig voor verschillende soorten groepen, ook scholen. Verder spelers voor Levende Geschiedenis in de Mannenzaal. Onlangs is ook een splinternieuw collectiedepot betrokken, waar voor het eerst alles bij elkaar staat, maar nog heel veel uitgepakt en afgevinkt moet worden. Ook zoeken we iemand die het leuk vindt om af en toe een rondje randgemeenten te rijden om affiches op te halen. Voor alle functies leidt het museum intern op en is er een bescheiden vergoeding. Reacties bij het secretariaat, 033 247 1100 of info@museumfleHITE.nl. U kunt daar ook uw vragen stellen.

Vrijwilliger Maria Bremmer aan het werk in het nieuwe museumdepot

17-25 OKTOBER 2009

Week van de Geschiedenis

Ook dit jaar zullen Amersfoortse organisaties gezamenlijk activiteiten aanbieden in het kader van de Week van de Geschiedenis. Dit jaar is het thema *Oorlog en vrede*.

BREED AANBOD

Er is een breed aanbod van activiteiten, gericht op verschillende doelgroepen. Een greep uit het aanbod.

De interactieve tentoonstelling *Kruit en kanonnen* vertelt over oorlogszaken afkomstig uit gezonken schepen.

Er is gesproken woord in de vorm van een cultuurcafé in het Armandomuseum en een verhalenkabinet in de Bibliotheek. U

kunt wandelen langs markante punten uit de Tweede Wereldoorlog of een contemplatieve wandeling ervaren (*Vrede leven, vrede zijn*). Een fietsroute voert langs schuiladressen uit de Tweede Wereldoorlog. Een filmprogramma en -première gaan over een zoektocht naar een brief van een rabbijn uit Amersfoort. Een studiemiddag over *Geheim landschap* (200 jaar militairen op de Heuvelrug) onderzoekt de mogelijkheden voor toeristische ontwikkeling en kop-

pelng van plekken. Veel van de genoemde activiteiten zijn gratis toegankelijk.

TERUGBLIK IN DE HISTORIE

Het thema *oorlog* is van alle tijden. In ons land is die er al bijna 65 jaar niet geweest. In andere delen van de wereld is er voortdurend sprake van oorlogshandelingen en lijkt een vrede ver weg te zijn. Het is daarom goed om er bij stil te staan dat een toestand van vrede niet vanzelfsprekend is. In deze week willen we graag terug-

kijken in de historie en zien dat Amersfoort vele malen bedreigd en belegerd is. De stad heeft dit

alles doorstaan en viert volop dat het 750 jaar stadsrechten heeft. Het ligt voor de hand extra stil te staan bij de jaren '40-'45. Alleen al de aanwezigheid van Kamp Amersfoort geeft daar alle aanleiding toe. Verder terugkijkend in de tijd is er ook veel te zeggen over oorlog en vrede in Amersfoort. Want waarom is bijvoorbeeld de Koppelpoort gebouwd in de 15e eeuw?! En denk aan de aanwezigheid van de kazernes in onze stad: Amersfoort als garnizoensplaats.

Voor deze week (herfstvakantie) hebben

we extra gezocht naar activiteiten die geschikt zijn om te doen door opa en oma samen met hun kleinkinderen. De herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog zijn daarvoor natuurlijk een goed thema.

MEER INFORMATIE

Meer informatie is te vinden op de website www.weekvandeGeschiedenisAmersfoort.nl. Hier staat ook vermeld waar u zich per activiteit kunt opgeven. In september komt een speciale folder uit. Voor inlichtingen kunt u ook terecht bij alle deelnemende organisaties. Op de landelijke website www.weekvandeGeschiedenis.nl vindt u achtergrondinformatie over deze week en een overzicht van activiteiten in het hele land.

We hopen u te kunnen begroeten bij één van deze boeiende activiteiten.

Dit is een gezamenlijke programma van: Archief Eemland, Armando Museum Bureau, Bibliotheken Amersfoort, Gilde Amersfoort, Kamp Amersfoort, Museum FleHITE, Oudheidkundige Vereniging FleHITE, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Theater De Lieve Vrouw en Volksuniversiteit Amersfoort.

GIEL VAN DER SPELD

ZATERDAG 12 SEPTEMBER: 10-17 UUR • ZONDAG 13 SEPTEMBER: 12-17 UUR

Extra feestelijke Open Monumentendagen

2009 is voor Amersfoort een bijzonder jaar. 750 jaar geleden kreeg Amersfoort stadsrechten en dat hebben wij vanaf 21 maart 2009 met veel plezier gevierd. Daarom is het van betekenis dat de afsluiting van Amersfoort 750 samenvalt met de 23ste aflevering van de Open Monumentendag.

Dit jubileumjaar was voor het college ook aanleiding de Stichting Open Monumentendag te vragen de landelijke opening van deze dag in Amersfoort te laten plaatsvinden. Hierdoor kunnen de vertegenwoordigers van de plaatselijke comités uit het gehele land kennis maken met het rijke monumentenbezit van onze gemeente.

AANTREKKELIJK PROGRAMMA

Het thema van dit jaar **Op de Kaart** past uitstekend bij Amersfoort. De markante Onze-Lieve-Vrouwetoren vormt sinds de 19e eeuw het nulpunt van de rijksdriehoeksmeting en is daarmee het cartografisch middelpunt van ons land. Amersfoort is in de loop der tijd vaak op kaart vastgelegd; deze stadsplattegronden geven samen een beeld van de ontwikkeling van de stad. Het *Comité Open Monumentendag Amersfoort* heeft ook dit jaar weer een aantrekkelijk programma opgesteld, waarbij de stadsgeschiedenis wordt verteld aan de hand van historische kaarten. Het is duidelijk dat nauwkeurig onderzoek op grond van historische kaarten veel toevoegt aan het verhaal over de geschiedenis van de stad. Dan blijkt ook dat een aantal panden al weer zijn verdwenen vóórdat de eerste kaartenmakers deze konden vastleg-

Joodse begraafplaats

gen. Archeologisch onderzoek heeft al veel over de oudste geschiedenis van de stad aan het licht gebracht. Frappant was de ontdek-

king, deze zomer, van een middeleeuwse kapel op de Appelmarkt, die noch van stadsplattegronden, noch uit de archieven bekend was. Deze opgraving is tijdens de Open Monumentendagen nog te bezoeken.

Pocket 'Amersfoort van kaart naar kaart'

U vindt alle informatie in pocket 1, de nieuwe vorm van het *Amersfoort Magazine*. Voor een bescheiden bijdrage verkrijgbaar in de week voorafgaande aan en tijdens de Open Monumentendagen (met korting!), bij de VVV, Stationplein 9-11 en het gemeentelijk informatiecentrum De Observant, Stadhuisplein 7.

BIJZONDERE MONUMENTEN OPEN VOOR PUBLIEK

Voor het eerst zijn in Amersfoort, ter gelegenheid van Amersfoort 750, zowel op zaterdag als op zondagmiddag een groot aantal panden voor het publiek opengesteld. De educatieve route leidt u niet alleen langs deze markante monumenten, maar geeft aan de hand van kaartfragmenten ook informatie over belangrijke plekken in onze stad. Natuurlijk bestaat de mogelijkheid deel te nemen aan een wandeling onder leiding van een gids. Ook Abe 'de Verteller' zal op beide dagen van zich laten horen.

EXCURSIES EN MOBIEL ERFGOED

Ook kunnen de bezoekers aan deze dag deelnemen aan excursies met historische bussen van de Stichting Veteraan Autobussen, waarbij aandacht wordt besteed aan ontwikke-

lingen die Amersfoort letterlijk op de kaart hebben gezet: de Grebbelinie, het industriële erfgoed, het Bergkwartier, de Wederopbouw en de wijk Kattenbroek. Deskundige gidsen zullen u tijdens deze excursies veel over deze onderwerpen vertellen.

Vanaf de Wagenwerkplaats rijdt op zondag zelfs een oude dieseltrein naar Station Vathorst. Hier staat een historische bus klaar, die een tocht zal maken door Vathorst en Kattenbroek.

Voor het eerst is er dit jaar ook aandacht voor het varend erfgoed. In de haven bij de Kleine Koppel liggen historische schepen aan de onlangs gerenoveerde kades. Op zaterdag kunt zelfs losdemonstraties bijwonen van een IJsselaak uit 1910.

MUZIEK EN PUZZELTOCHT VOOR DE KINDEREN

Traditiegetrouw vindt gelijktijdig in dit weekend de **Dag van de Amateurkunst** plaats, waardoor in verschillende monumenten muziek ten gehore wordt gebracht. Een speciaal programma-overzicht is gratis verkrijgbaar bij onder andere de VVV en De Observant. Hierin is ook een puzzeltocht voor kinderen opgenomen aan de hand van de kaart van Blaeu uit 1649.

RUUD LUCHTENVELD

Voorzitter Comité Open Monumentendag Amersfoort en wethouder Monumentenzorg en Archeologie

De activiteiten vinden plaats in Museum Flehite, tenzij anders vermeld. Tentoonstellingen zijn geordend op einddatum.

T/m woensdag 9 september

Elke week de wandeling *Rondom de toren* door Gilde Amersfoort. Het is ook mogelijk de wandeling te reserveren voor een groep van minimaal acht personen. € 7,50 voor volwassenen; kinderen betalen € 5,-. Reserveren bij kantoor Gilde Amersfoort, Groenmarkt 19, 033 472 2236.

Donderdag 10 september, 17-19 uur

Historisch Café in De Drie Ringen, Kleine Spui: Open Monumentendag. Locatie en onderwerp staan altijd vermeld op www.archiefeland.nl onder 'cursusaanbod'. U kunt zich hier tevens aanmelden voor een maandelijkse digitale uitnodiging.

Vrijdag 11 september, 12-18 uur

Historisch congres Stedelijke geschiedenis als inspiratiebron

Zie www.archiefeland.nl en het vorige nummer, pag. 39. Entree € 20,-. Er zijn nog enkele plaatsen beschikbaar. Meld u tijdig aan bij archiefdienst@amersfoort.nl of 033 469 5017.

T/m zaterdag 12 september

Tentoonstelling Zonen en dochters van Amersfoort
Zie het juninummer.

Zaterdag 12 en zondag 13 september

Open Monumentendag: *Monument op de kaart*
Zie kader op linkerpagina.

Donderdag 17 september, 20.30-21.30 uur

Lezing Peter Nijhof, *Industriële landschappen in Nederland en het Industrieel Landschap aan de Eem*
Gebouw Prodent/Sara Lee. Toegang gratis.

Donderdag 24 september, 20.30-21.30 uur

Lezing Michiel Kruidenier, *Amsterdammers aan de Eem. De architect F.A. Warners en de Erdalfabriek*
Gebouw Prodent/Sara Lee. Toegang gratis.

Dinsdag 29 september, 19 uur

De Oudheidkundige Vereniging Flehite opent het nieuwe seizoen met een **rondwandeling langs gerestaureerde monumenten** in de binnenstad, onder leiding van Marjolein van Harmelen, lid Monumentencommissie. Start bij Museum Flehite. Duur rondwandeling ca. 1,5 uur. Deelname voor OVf-leden gratis, voor niet-leden € 3,50.

Donderdag 1 oktober, 20.30-21.30 uur

Lezing Gideon Boekenooen, *Uit de keuken van Erdal*
Gebouw Prodent/Sara Lee. Toegang gratis.

Donderdag 8 oktober, 17-19 uur

Historisch Café in het vernieuwde Museum Flehite. Zie ook 10 september.

Donderdag 8 oktober, 20.30-21.30 uur

Lezingen Philippe Kessels, *Silo's aan de Eem* en Joke Sickmann: *'t Sasje, een apart buurtje nabij de Eem*
Gebouw Prodent/Sara Lee. Toegang gratis.

Donderdag 15 oktober, 20.30-21.30 uur

Lezing Arjan Barnard, *Fabrieksschoorstenen in Nederland en de laatste schoorstenen van Amersfoort*
Gebouw Prodent/Sara Lee. Toegang gratis.

12 september – 18 oktober

Kunst werkt

Expositie van kunstvoorwerpen die Amersfoortse bedrijven in de afgelopen 120 jaar hebben voortgebracht. Eysink, Noack, Bronswerk, Erdal en Remia bouwden in de twintigste eeuw nieuwe, moderne fabrieken. Kunstenaars lieten zich vaak inspireren door de industrie. Daarnaast zorgde het bedrijfsleven voor opdrachten die dienden om het bedrijf of de producten te promoten. Ook is er aan- ▶

Herman Heijnenbrock, Wagenwerkplaats (Spoorwegmuseum)

dacht voor de geschiedenis van de plaatselijke Kamer van Koophandel. Gebouw van Prodent/Sara Lee, ingang Brabantsestraat 15-17 uur. Toegang gratis. Dinsdag-zondag 11-17 uur, donderdag 19-22 uur. Gelijknamige catalogus van Henk van der Lee zie p. 14. Elke donderdagavond lezing (zie boven).

17-25 oktober

Week van de Geschiedenis. Zie p. 17.

Op 17 en 24 oktober uitverkoop van Amersfoortboeken in Museum Flehite.

Woensdag 28 oktober, 20 uur

Lezing Oudheidkundige Vereniging Flehite: Belgische vluchtelingen in Nederland, 1914-1918

In aansluiting op het thema *Oorlog en vrede* van de Week van de Geschiedenis vertelt Frits David Zeiler over het leven in de vluchtelingenkampen. In het bijzonder Harderwijk, waar nu een tentoonstelling te zien is. Entree voor OVF-leden gratis, voor niet-leden € 3,50.

Zondag 1 november, 11-17 uur

Vrije Kolonistendag in Frederiksoord (Dr.)
In de landbouwkoloniën zaten ook Amersfoorters

(zie het decembernummer van vorig jaar). Toegang gratis. Zie www.kolonistendag.nl (vanaf begin september).

19 september-11 november

Van Nieuweg tot Tieland

Expositie van schilderijen van Amersfoortse kunstenaars, met brochure.

Donderdag 12 november, 17-19 uur

Historisch Café in Stadscafé De Observant. Zie ook 10 september.

Dinsdag 24 november, 20 uur

Rondleiding door het depot van Archief Eemland

Exclusief voor de Oudheidkundige Vereniging Flehite. Bekijk bijzondere archiefschatten van de stad. Maximaal 15 deelnemers, OVF-leden krijgen voorrang. Opgave uiterlijk 20 november via www.historisch-amersfoort.nl. Bij grote belangstelling herhaling op 15 december. Deelname gratis.

Donderdag 10 december, 17-19 uur

Historisch Café in Stadscafé De Observant: presentatie jaarboek *Flehite* met een artikel over het stadsrecht. Zie ook 10 september.

29 november-6 januari

Dorst. Tentoonstelling van ontwerpen voor de etiketten van jeneverflessen van Scheerder.

OPEN HUIS ARCHEOLOGISCH CENTRUM

Iedere woensdagmiddag van 14.00-16.30 uur kunt u de werkplaats en expositieruimte bezoeken. Tevens spreekuur voor eigen vondsten. Langegracht 11. Toegang gratis.

KRONIEK

verschijnt viermaal per jaar. U kunt het blad thuis ontvangen door lid te worden van:

- Oudheidkundige Vereniging Flehite voor € 23,- per jaar, waarbij u ook het jaarboek Flehite ontvangt
- Stichting Archeologie Amersfoort voor € 20,- per jaar, waarbij u ook de Archeologische Kroniek provincie Utrecht ontvangt en eventueel jaarboek Flehite

Oudheidkundige Vereniging Flehite

Secretaris: Agnes Houët-Berenschot
Vondelplein 1 • 3818 BC Amersfoort
033 463 49 89
aahouet@hotmail.com
www.historisch-amersfoort.nl

Museum Flehite

Postbus 699 • 3800 AR Amersfoort
033 247 11 00
info@museumflehite.nl
www.museumflehite.nl
Bezoekadres: Westsingel 50
Open: di-vr 11-17 uur, za-zo en tweede feestdagen 12-17 uur

Bureau Monumentenzorg Amersfoort

Postbus 4000 • 3800 EA Amersfoort
033 469 48 16
ma.cramer@amersfoort.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 1
Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur (graag op afspraak)

Archief Eemland

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 469 50 17
archiefeemland@amersfoort.nl
www.archiefeemland.nl
Bezoekadres: Stadhuisplein 7
Open: ma-vrij 9.00-17.00 uur

Stichting Archeologie Amersfoort (STAA) Archeologisch Centrum

Postbus 4000 • 3800 AE Amersfoort
033 463 77 97
fme.snieder@amersfoort.nl
www.amersfoort.nl/archeologie
Bezoekadres: Langegracht 11
Open: wo 14.00-16.30 uur en op afspraak

Redactie

Max Cramer • Tilly du Pui • Gerard Raven • Francien Snieder • Yvonne Tanke • Joost Morel

Redactieadres

Museum Flehite Amersfoort
Breestraat 80 • 3811 BL Amersfoort
g.raven@museumflehite.nl

De redactie behoudt zich het recht voor om artikelen in te korten en/of te herschrijven, zo mogelijk in overleg met de auteur.

Meningen verwoord in de artikelen zijn niet noodzakelijk die van de redactie.

IN DIT NUMMER

Kapel op de Appelmarkt	2
Historische kostuums	4
Nieuw standaardwerk geschiedenis	6
Wandeling Monumentaal Amersfoort	9
Archeologie Leusden & Bunschoten	13
Nieuwe boeken	14
Het A'foort Boek	15
Nieuws	16
Agenda	19